

IBN MISKAVAYHNING “TARTIBUS SAODAT” ASARIDAGI BAXT-SAODAT MASALASI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-22-179-183>

Sulaymonova Shahnoza Nodirovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti o‘qituvchisi, PhD.

[*shahnozanodirovna@gmail.com*](mailto:shahnozanodirovna@gmail.com)

Annotatsiya: *Maqola ibn Miskavayhning “Tartibus saodat” asarlaridagi baxt-saodat kategoriyasi inson kamoloti, axloqiy yuksalish va oliy maqsadga erishish jarayonida muhim o‘rin tutadi. Bu asar inson tabiatining axloqiy va intellektual jihatlarini o‘rganish orqali baxtni qanday anglash va unga erishish yo‘llarini tahlil qiladi.*

Kalit so‘zlar: *“Tartibus saodat”, “oliy saodat”, “baxt darajalari”, “yaqin va uzoq komillik, baxt-saodatga erishish.*

THE CONCEPT OF HAPPINESS IN IBN MISKAWAYH'S "TARTIBU-S SAADAT"

Abstract: *The article considers the category of happiness in Ibn Miskawayh's works "Tartibu-s saadat" to be an important part of the process of human perfection, moral elevation, and achieving the highest goal. This work analyzes how to understand and achieve happiness by studying the moral and intellectual aspects of human nature.*

Keywords: *"Tartibu-s saadat", "higher happiness", "levels of happiness", "near and far perfection, achieving happiness.*

КОНЦЕПЦИЯ СЧАСТЬЯ В ТРАКТАТЕ ИБН МИСКАВАЙХА «ТАРТИБУ-С СААДАТ»

Аннотация: *В статье рассматривается категория счастья в трудах Ибн Мискавайха «Тартибу-с саадат» как важная часть процесса совершенствования человека, нравственного возвышения и достижения высшей цели. В работе анализируется, как понимать и достигать счастья, изучая моральные и интеллектуальные аспекты человеческой природы.*

Ключевые слова: *«Тартибу-с саадат», «высшее счастье», «уровни счастья», «близкое и далёкое совершенство», «достижение счастья».*

KIRISH

Ibn Miskavayhning axloqni tadqiq qilishdan maqsadi baxt-saodatga erishish yo‘llarini aniqlashdan iborat edi. Faylasufga ko‘ra, “oliy baxt-saodat oqilona baxt-

saodatdir. Garchi harakat muhim hamda asosiy omil bo‘lsa-da, bir vositadir, agar odamni maqsadga olib kelmasa, u nomunosibdir”¹.

Ibn Miskavayh o‘zining “Tartibus saodat” asari muqaddimasida risola yozilishiga sabab bo‘lgan holatga aniqlik kiritadi: ya’ni undan baxt-saodatning darajalari haqida fikr so‘ralgan va u ushbu risolani yozishga va’da berganini ta’kidlaydi. Faylasuf o‘z risolasida javob izlagan savollar quyidagilardir: Insonlar uchun baxt nima va unga qanday erishish mumkin? Odamlar inson bo‘lish baxtiga nima sherik bo‘ladi? So‘z yuritilayotgan baxt kelishilgan baxtmi, bu borada turlicha qarashlar bormi va turli baxtlar bormi? Baxt orasida ierarxiya bormi? Saodatga mehnat va mehnat bilan erishish mumkinmi? Bu borada olimlarning fikrlari qanday? Baxtga erishish uchun qancha vaqt kerak, bunga inson umri yetarlimi? Bu yo‘lda qanday san’at va boshqa vositalarni egallash kerak, qaysi yo‘ldan borish kerak?

Yuqorida keltirilgan savollar nuqtai nazaridan risola sof axloqiy asardek tuyulsa-da, savollarga berilgan javoblarning mohiyati risolani axloqiy asar emas, balki falsafaga kirish qismi sifatida tavsiflash imkonini beradi. Chunki, keyinroq ko‘rinib turganidek, saodat ko‘plab islom faylasuflarida bo‘lgani kabi Ibn Miskavayhda ham hikmat orqali erishilgan narsa bo‘lib, falsafiy ilmlarning ketma-ket ta’lim olishi natijasidagina erishiladi. Mantiq asosida tarbiyalashdan boshlanadigan hikmat yo‘li insonlarni komillik darajasiga olib chiqadi, nazariy va amaliy ilmlarni egallash bilan saodatni ta’minlaydi.

Axloq va mantiqni o‘zida mujassam etgan tuzilishiga ko‘ra, risola ikki asosiy qismdan iboratdek ko‘rinadi. Birinchi bo‘limda baxt mavzusi bosqichma-bosqich ko‘rib chiqiladi. Ibn Miskavayh avvalo inson uchun baxt nima ekanligini tadqiq qilishdan boshlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik tamoyillardan foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Faylasuf fikricha, mavjudotlarning eng sharaflisi bo‘lgan insonning o‘ziga xos, boshqa mavjudotlar bilan bo‘lmagan alohida burchi va malakasi bor. Ibn Miskavayh insonga xos qobiliyat haqida gapirishdan oldin shu o‘rinda yana bir masalaga e’tibor qaratadi va malakaning uzoq va yaqin (alkamaalul qarib va alkamaalul ba’id) bo‘lishini ta’kidlaydi. Faylasufning fikricha, insonning bevosita vakolati “o‘z harakatlarini fikrlash (raviya) va idrok etish (tamyiz) orqali amalga oshirish, ularni aql talabiga ko‘ra tartibga solishdir.”² Shunday qilib, Ibn Miskavayh aql-idrokka asoslangan asosni belgilab qo‘yganligini yaqqol ko‘rsatadi. Axloqiy yondashuv va u insonning maqsadi va malakasiga Arastucha yondashuvni ham ko‘rib chiqadi. Ammo bu bosqichda faylasuf tafakkur va idrok qilishning mohiyatini qo‘shimcha tushuntirishdan qochadi va bevosita distant kompetensiya haqida gapiradi.

¹ 52-51 ص - 1991 انتشارات سروش طهران: تطهران: امامي - القاسم إمامي - مشکويه تجارب الأمم ابو القاسم إمامي - تطهران: انتشارات سروش 1991 - ص 51-52. / Tahr. Abu Qosim Imomiy. – Tehron: Surush nashrlari. 1991. – B. 51-52.)

² Özturan H. İbn Miskeveyh Mutluluk ve Felsefe. – İstanbul: Topkapı, 2019. – S. 16.

Insonlar qalbining olis kamolotiga ko‘ra turlicha bo‘lishlari haqidagi qat‘iylik bilan boshlagan Ibn Miskavayh, haqiqiy uzoq kamolotning natijasi oliy saodat (as-saadatul kusva) ekanligini ta’kidlaydi. Buni juda kam odam biladi. Ba’zilar zavq, ba’zi boylik, ba’zi sog‘lik va ustunlikni uzoqdagi kamolot deb o‘ylaydilar va bu noto‘g‘ri tushunchalar tufayli ular baxt deb o‘ylaydigan haqiqiy bo‘lmagan vaqtinchalik baxtga erishadilar. Vaholanki, haqiqatan ham “baxt” deb atalishga loyiq narsa bu faqat odamlarga xos va barcha insonlarga xos bo‘lgan baxtdir. Bu uzoqdagi insoniy qobiliyatlarni amalga oshirish orqali mumkin bo‘lgan baxtdir.

Ibn Miskavayh ba’zilar insonning uzoqdagi kamolotiga nisbatan zavqni ta’kidlaganliklarini ta’kidlab, zavqlanish faqat insonlarga xos emasligini ta’kidlaydi.

Ibn Miskavayh shu o‘rinda yana bir tafovutni keltirib o‘tadi: Insonlarga tegishli umumiy baxt va shaxsiy baxt bor, faylasuf fikricha, umumiy baxt insonning xatti-harakatlarining mo‘‘tadil bo‘lgan narsaga qarab belgilanishidir (al-kist) ya’ni u tafakkur orqali yoki aql orqali yuzaga keladi. Bu yerda Ibn Miskavayh aytgan bir yangilik borki, avvalroq tilga olingan “aqlga ko‘ra” iborasi “belgilangan narsaga ko‘ra” deb talqin qilinadi ya’ni “aqlga ko‘ra mo‘‘tadil”³. Buning ma’nosi: Insonlarga xos bo‘lgan harakat, xuddi Arastu aytganidek, bu ortiqcha va kamchilikdan uzoqda bo‘lgan mo‘‘tadil harakatni amalga oshirishdir va buni aql ta’minlaydi. Bundan tashqari, faylasuf ta’kidlaganidek, bu baxt har bir inson uchun mumkin, degan ma’noni anglatadi. Bularning barchasi axloqning manbai va yaxshilik kabi axloqiy tafakkurning asosiy savollari bilan bog‘liq. Bular Ibn Miskavayhning yondashuvni ko‘rsatadigan asosiy fikrlaridir. Shu bilan birga, bu fikrlar mutafakkirning axloq falsafasida Arastu yo‘nalishidan yurganligining yana bir yaqqol dalilidir.

Ibn Miskavayhning umumiy baxt haqidagi “Bu baxt hamma odamlarga beriladi” degan gapi nihoyatda muhim. Bu har bir inson uchun umumiy insoniy baxtga erishish imkoniyatidan dalolat beradi. Binobarin, faylasufning fikricha, go‘zal axloq muayyan jins, irq, yosh va mavqega ega bo‘lgan kishilarga xos emas. Shaxsiy holatlarga bog‘liq bo‘lgan baxtni faylasuf “maxsus baxt” tushunchasi ostida kasb (sino‘at) bilan bog‘lab tushuntiradi.

Ibn Miskavayhning fikricha, alohida baxt - bu har bir insonga xos bo‘lgan baxtdir. Ma’lum bir inson bo‘lish shartlari va u bilim yoki ezgu kasb egasiga tegishli bo‘lgan baxtdir. Shunga ko‘ra, odamlar bu fazilatlarida “ilm va kasbdagi darajalariga mutanosib ravishda va ularning fikri (ra’y) va aql-idrok talab qiladigan narsaga ko‘ra xatti-harakatlaridan kelib chiqadigan holatlar tufayli” farqlanadi. Bu bilan Ibn Miskavayh odamlarning hozirgi holatiga qarab o‘z fazilatlarini tartibga solishlarini nazarda tutadi. Masalan, boyning fazilati va baxti boshqa odamlarga yordam berish, kambag‘alning fazilati va baxti esa sabrli bo‘lishdir. Shunday qilib faylasuf umuminsoniy axloqiy tamoyillarning alohida jihatiga e’tibor qaratadi va ma’lum ma’noda taklif qiladi. Axloq umumbashariymi yoki yo‘qmi degan savolga o‘zining yechimini beradi. Shaxsiy baxt masalaning o‘ziga xos jihatini tushuntirsa-da, u umumiy baxtdan butunlay farq qiladigan narsa sifatida ko‘rsatilmaydi. Aslida Ibn Miskavayh shaxsiy baxtga umumiy baxtsiz erishib bo‘lmaydi, deydi.

³ O‘sha asar. – S. 17.

Ibn Miskavayhning baxtning insonning alohida holatlariga ko‘ra xilma-xil va ierarxik bo‘lishi haqidagi g‘oyasidan chiqargan quyidagi xulosasi ham diqqatga sazovordir: Faylasufning fikricha, agar bunday bo‘lmaganida, haqiqiy baxtli inson faqat bir kishi bo‘lar edi. Bu barcha falsafa va professional bilimlarni o‘rgangan kishi bo‘lishi mumkin. Aks holda, har bir kishi baxtdan mahrum bo‘ladi va shuning uchun ko‘pchilik mukammallikdan mahrum bo‘ladi. Faylasuf buni bema‘nilik, axloq va siyosatni ma‘nosiz qilishini ta‘kidlaydi. Ibn Miskavayhning “baxt darajalari” haqidagi bu daliliga e‘tibor qaratish arziydi. “Tahzibul axloq”da faylasuf har bir insonning turli fazilatlarga moyil bo‘lishi mumkinligini, siyosatning vazifasi esa har kimni o‘z sari yetaklash ekanligini ta‘kidlaydi. Fazilat darajalarining yakuni shundan iboratki, barcha amallar aqlga muvofiq amalga oshirilgan va shu tariqa barcha amallar mutlaq ezgulikka aylangan. Faylasuf boshqa maqsadni o‘ylamay, faqat yaxshilik uchun harakat qilishni ilohiy filga o‘xshatadi va buni insoniy xatti-harakatlar deb ta‘riflaydi. ilohiy bo‘lish. Bunga erishishning yo‘li hikmat to‘plashdan ekanligini ta‘kidlab, “Tartib” kitobida bu tarbiyaning bosqichlarini tushuntiradi. “Tartibus-saodat”da asl deb hisoblanishi mumkin bo‘lgan yana bir tushuncha, baxtning gorizont va vertikal (arzan va umkan) yo‘nalishlarida tadqiq qilinishidir. Ibn Miskavayh baxtning hunarmandchilik ierarxiyasiga ko‘ra uch toifaga bo‘linishini tushuntiradi.

Bu shuningdek, uning bosqichli tuzilishga ega ekanligini ko‘rsatadi. Shunga ko‘ra, duradgorlik va to‘quvchilik kabi hunarmandchilik gorizont ravishda bir-biriga o‘xshash, ular o‘rtasida hech qanday ierarxiya yo‘q va ularning baxtlari shunday. Shu bilan birga, hunarmandchilik vertikal ravishda ham baholanishi mumkin va bu holda egarchilik otchilik, chavandozlik jang san‘ati ostida bo‘lishi kabi ierarxik tuzilma paydo bo‘ladi. Shunday qilib, ba‘zi hunarmandchilik boshqalarga etakchilik qilishi mumkin va yuqoridagisi pastdan ko‘ra fazilatliroqdir. Shunga ko‘ra, baxt darajalarda bo‘ladi va eng yuqori baxt tepada topiladi⁴.

XULOSA

Ibn Miskavayh o‘z risolasida qo‘llagan yaqin va uzoq komillik tushunchalari ham diqqatga sazovordir. Faylasufning ta‘kidlashicha, bolg‘aning yaqin qobiliyati qattiq narsalarni tekislash va uning uzoq qobiliyati muhr yasash bo‘lgani kabi, inson ham yaqin va uzoq qobiliyatga ega. Insonning bevosita vakolati o‘z harakatlarini fikrlash va idrok etish orqali amalga oshirishdir. Uning uzoqdagi mukammalligi eng oliy baxtga erishishdir. Asarning islom axloq falsafasi asarlari orasida muhim bo‘lgan yana bir jihati shundaki, unda yaqin va uzoq kamolot tushunchalari orqali oliy saodat haqida so‘z boradi.

Ibn Miskavayh oliy saodatga erishish yo‘lini faol aql bilan uyg‘unlashish, ya‘ni insonning o‘z bilim va tafakkuri orqali yaratuvchilik olamiga qo‘shilishi deb tushuntiradi. Bu holatda, bilim oliy qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi va axloqiy mukammallikka eltuvchi asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

⁴ Özturan H. İbn Miskeveyh Mutluluk ve Felsefe. – İstanbul: Topkapı, 2019. – S. 52.

REFERENCES

1. راضي أبو علي مشكويه تجارب الأمم ابو القاسم إمامي - طهران: انتشارات سروش 1991 - ص 204- (Roziy Abu Ali Mashkuya Tajoribul umam. / Tahr. Abu Qosim Imomiy. – Tehron: Surush nashrlari. 1991. – 204 b.)
2. Özturan H. İbn Miskeveyh Mutluluk ve Felsefe. Tertîbu’s-sa’âdât ve Menâzilu’l-ulûm. – İstanbul: Topkapı, 2019. – 96 s.
3. Sulaymonova, Shahnoza Nodirovna (2026). “TAHZIBUL AXLOQ” ASARIDA AXLOQIYLIK MEZONLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 6 (2), 81-86.
4. Sulaymonova, S. N. (2026). IBN MISKAVAYHNING MASHSHOIYYUNLIK YO ‘NALISHIDAGI O’RNI. *International scientific journal of Biruni*, 5(1), 56-63.
5. Sulaymonova, S. N. (2024). IBN MISKAVAYHNING SHARQ FALSAFIY TAFAKKURIDAGI O ‘RNI. XXI Asr: Fan va ta’lim masalalari (XXI век: Вопросы науки и образования), 1(1), 68-75.
6. Sulaymonova, S. N. (2024). “TAHZIBUL AXLOQ” ASARIDAGI AXLOQIYLIK MEZONLARINING HOZIRGI DAVRDAGI KOMIL INSON G ‘OYALARI BILAN HAMOHANGLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(21), 668-672.
7. Nodirovna, S. S. (2024). The Views of Muslim Philosophers on the Theory of Evolution. *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 30, 24-29.
8. Sulaymonova, S. N. (2023). IBN MISKAVAYHNING IJTIMOYIY-FALSAFIY QARASHLARIDA JAMOAVIY HAMJIHATLIK VA O’ZARO MUHABBAT MASALASI. *International scientific journal of Biruni*, 2(2), 203-208.
9. Сулаймонова, Ш. Н. (2023). КОНФУЦИЙ ВА ИБН МИСКАВАЙХ АХЛОҚИЙ ҚАРАШЛАРИДАГИ УЙҒУНЛИК. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(21), 732-738.
10. Sulaymonova, S. N. (2022). IBN MISKAVAYHNING INSON KAMOLATI MASALASIGA MUNOSABATI TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 917-923.